

Najwcześniejsza polska wzmianka o sycylijskich *antiquitates*

Janusz A. Ostrowski

Kraków

W okresie Średniowiecza polscy peregrynanci, głównie pielgrzymi i pątnicy, spośród licznych wysp Morza Śródziemnego najczęściej odwiedzali te, które leżały na szlaku do Ziemi Świętej — Rodos (zajętą przez Turków w 1523) i Cypr (w rękach tureckich od 1570). Dlatego też w literaturze staropolskiej niekiedy spotyka się o nich wzmianki, zwłaszcza o tej ostatniej (Marczewska 1998: 123–132).

Znacznie rzadziej i to dopiero od początków XVI wieku, docierano do wysp położonych w zachodniej części basenu śródziemnomorskiego. Sytuacja się zmieniła po roku 1530, kiedy to cesarz Karol V podarował Maltę Joannitom (Szpitalnikom), którzy musieli opuścić Rodos. Do powstałego wówczas Zakonu Kawalerów Maltańskich zaczęli napływać liczni ochotnicy z całej Europy, w tym i z Polski.

Jednym z najbardziej znanych był Bartłomiej Nowodworski (ok. 1552–1625), który po pobycie we Francji gdzie służył Henrykowi III (Walezemu) i Henrykowi IV Burbonowi, przybył na Maltę w 1599 r. Przez osiem lat brał udział w wojnach prowadzonych przez Zakon, a po powrocie do Polski znalazł się w wojskach Zygmunta III Wazy i wstąpił się w czasie oblężenia Smoleńska w 1611 r. Uczestniczył też w moskiewskiej wyprawie w 1617 r. W latach 1624–1625 był Komandorem Zakonu (komandoria poznańska). Był fundatorem i do dzisiaj jest patronem renomowanego I Liceum Ogólnokształcącego w Krakowie. Nie posiadamy bezpośredniej informacji o jego pobycie na Sycylii, ale musiał do niej zawinąć, wzorem innych Kawalerów, którzy płynąc na Maltę zatrzymywali się na Sycylii, a niektórzy pozostawiali krótkie diariusze opisujące widziane regiony i tamtejsze *mirabilia*, a wśród nich *antiquitates* (Ostrowski 2008).

Ciekawym i ważnym dla nas przekazem literackim jest krótki, częściowo tylko zachowany, anonimowy utwór (Czubek [wyd.] 1925)*, którego autor w 1595 r. podróżował po południowych Włoszech, Sycylii, Malcie, a następnie po Hiszpanii (od Barcelony, przez Madryt do Sewilli) i Francji. Dziennik urywa się na pobycie peregrynanta w Lizbonie, skąd miał podążyć do Santiago de Compostella, a stamtąd do Francji. Z tekstu wynika, że wcześniej zwiedził już Węgry, Niemcy, Francję i Niderlandy, oraz przez dłuższy czas przebywał w Rzymie.

* Jan Czubek opatrzył tekst krótką przedmową i zwięzłymi przypisami, które dzisiaj wymagają pewnych korekt i uzupełnień. W niniejszym tekście cytaty z *Diarjusza* zostały zaznaczone kursywą.

Autorem rękopisu może być szlachcic z okolic Krakowa. Według H. Barycza (1965: 211) mógł nim być Stanisław Niegoszewski (1565–1600), poeta neolatyński, kompozytor i poliglota. Jeśli to on jest autorem, to miał 30 lat, gdy odbywał podróże. Pod koniec XVI wieku został sekretarzem króla Zygmunta III Wazy. Według A. Sajkowskiego (1973: 221) byłby to późniejszy kasztelan przemyski Stanisław Wapowski, zmarły w 1633 r. Są to jednak tylko przypuszczenia.

Był to człowiek niezwykle wykształcony, doskonale znający literaturę łacińską i języki nowożytne, ale jednocześnie, jak pisze wydawca rękopisu (Czubek [wyd.] 1925: VIII) naiwny na sposób średniowieczny i podziwiający niesłychane relikwie, jak np. w Leridzie, gdzie: „*In ecclesia cathedrali ukazywano mi pannum cunarum Christi, prześcieradłko z pieluch Pana Chrystusowych samej Panny Naświętszej roboty*” (Czubek [wyd.] 1925: 75). Jednak nie był bezkrytyczny, gdyż widząc na Malcie „*rękę palmam dextram integram ś. Jana Baptysty świeżuchną, jakoby ją dopiero od ciała odciął*” (Czubek [wyd.] 1925: 23), z powątpiewaniem pisze o licznych, identycznych relikwiach w innych miastach, dodając „*Radbym, żeby ten error od tych, którym to należy, był poprawion, aleć podobno grzeszę*” (Czubek [wyd.] 1925: 23).

Nie był duchownym bądź uczonym, lecz mężczyzną w sile wieku, niezwykle wytrzymałym i silnym, o czym świadczą fragmenty tekstu opisujące długie, samotne piesze wędrówki (m.in. przeszedł całe wschodnie wybrzeże Sycylii), potrafiącym utrzymać się za przysłowiowe grosze, bez uciekania się do żebractwa.

O jego odwadze świadczy też fakt, iż mimo przeżycia strasznej burzy, gdy płynął na Malte, nie lękał się dalszych podróży morskich. Chętnie opowiadał dowcipy i przysłowia, a jednocześnie był skłonny do częstego wydobywania szpady (gdy mu jego stara zginęła, za ostatnie pieniądze kupił nową) (Czubek [wyd.] 1925: 34).

W *Diarjusz*u bardzo dokładnie jest opisana trasa podróży i wyszczególnione zwiedzane miejsca, a autor gęsto cytuje autorów starożytnych piszących o nich. Jan Czubek słusznie zauważa, że owa obfitość cytatów „z autorów nie tylko starożytnych, ale i nowszych, a nawet z pisarzy kościelnych”, nie mogła być spisywana *ad hoc*, lecz „dopiero po powrocie do ojczyzny zabrał się autor do porządnego przepisania a zarazem literackiego, jeśli tu tego wyrazu użyć się godzi, opracowania dorywczych zapisków” (Czubek [wyd.] 1925: X–XI).

„*Anno 1595 die tertia Martii wyjechałem morzem z Neapolim o godzinie 14 i pół na feludze...*” — to pierwsze słowa zachowanego tekstu. Autor podróż na południe odbywał na przemian morzem i lądem, a mijane miejscowości budziły w nim przypomnienia wydarzeń historycznych.

Dotarł w końcu do Scylli i Charybdy, czyli Cieśniny Messyńskiej, i 13 marca przybył do Messyny, podając, że w starożytności miasto zwało się Zancla albo Zanclato (Zankle) „*przed narodzeniem pańskim 1765 założone, potem Mamertina, Messana*” (Czubek [wyd.] 1925: 12). Autor pomylił datę założenia Zankle (dzisiejsza Messyna) o 1000 lat, gdyż dokonali tego ok. 750 r. p.n.e. mieszkańcy Chalkis na wyspie Eubeii.

14 marca przejeżdżał przez Taorminę (Czubek [wyd.] 1925: 12–13): „*z dawna Tauromenium a tauri similitudine dictum; stare i sławne miasto przed narodzeniem pańskim koło 1525 lat stało (ma kilka antiquitates, najznaczniejsze jednak amphiteatrum), ma nad sobą zamek wysoki. Wkoło wszędy góry skaliste, które czynią prospekt bardzo wdzięczny i wesoły.*”

Tauromenion zostało założone w 358 r. p.n.e., na miejscu dawnej osady Sikulów. Nazwę wywodzi się od góry Tauros (Diodor Sycylijski, XIV, 59, 1–2). Amphiteatrum — chodzi o teatr grecki wzniesiony w III w. p.n.e. i przebudowany przez Rzymian w II w. n.e. Ma on 109 m średnicy i posiada dobrze zachowany budynek sceniczny, a widownia mieszcząca ok. 5000 miejsc podzielona jest na dziewięć cunei. Średnica orchestry wynosi 35 m. W okresie późnego antyku został zamieniony na amfiteatr. Sądząc po rysunkach i obrazach wykonanych w 1. poł. XIX w. jego ruiny były jeszcze wtedy słabo widoczne. W pobliżu znajduje się także odeon i tzw. naumachia z II–III w. n.e., posiadająca 122 m długości, będąca w rzeczywistości cysterną. Łączy się ona z drugą cysterną rzymską zw. Piscina Mirabilia.

16 marca znalazł się w Katanii (Czubek [wyd.] 1925: 13): „*...miasto sławne u wszystkich historyków pogańskich i naszych, a najbarziej teraz martyrio S. Agathae, która tamże w kościele, jeżje imieniem poświęconym, na prawej ręce w kaplicy w murze wysoko leży. Ten kościół jest wielki i antiquitas piękna, w marmur bogata, a były to za Rzymian cieplice, wielkim sumptem snac budowane; jest tam i druga antiquitas nad portem: Marcelli gymnasium. Za broną idąc ad Hieram fluvium, theatri ruina item amphiteatrum ex sepulchro Stesichori poetae.*”

Katedra w Katanii dedykowana jest św. Agacie, czczonej od czasów wczesnego chrześcijaństwa. Urodziła się w Palermo lub w Katanii. Występuje w *Martyrologium* św. Hieronima, w *Kalendarzu* z Kartaginy (ok. 530) i innych źródłach. Młoda piękna i bogata, poświęciła się Bogu. Według tradycji, gdy Decjusz ogłosił edykty przeciw chrześcijanom, namiestnik Sycylii Kwinkcjanius, obiecał, że ją uchroni, jeśli mu się odda. Gdy tego nie uczyniła zawleczono ją do domu publicznego, gdzie odmawiała przyjęcia klientów. Potem ją bito, torturowano i w końcu odcięto piersi. Do sędziego rzekła: „Okrutniku, czy zapomniałeś swą matkę i jej piersi, które cię wyżywiły?”. Inna wersja mówi, że św. Piotr ją uleczył. Więziona dalej, przeciągana na rozżarzonych węglach, była bliska śmierci, gdy nagle zapanowało trzęsienie ziemi, w czasie którego zginęli urzędnicy i kaci. Agata podziękowała Bogu za koniec męczarni i umarła ok. 250 r. w Katanii na Sycylii. Jej święto przypada na 5 luty. Legenda mówi, że jej welon, wydobyty z grobu w Katanii i niesiony w czasie procesji, przerwał wybuch wulkanu Etny. Wg tradycji jej interwencja ocaliła Maltę przed inwazją turecką w 1551 r.. Szczaćki świętej znajdują się w kaplicy południowego transeptu. Katania leżąca u stóp Etny, została w 729 r. p.n.e. założona przez Greków z pobliskiego Naksos, potem podbita przez Hierona I z Syrakuz w 476 r. W 461 r. wypędzono Syrakuzanczyków, ale ponowna okupacja syrakuzkańska zaczęła się w 403 r. p.n.e. Od 263 r. p.n.e. Katania była we władaniu Rzymu. Z czasów greckich pochodzi teatr zbudowany częściowo z bloków lawy o średnicy widowni

87 m, a orchestry 30 m, mieszczący osiem tysięcy widzów. Zachowany jest również odeon grecki mieszczący tysiąc widzów, przebudowany przez Rzymian. Z miasta rzymskiego odkryto części forum, termy (wspomniane przez autora *Diarjusza* „cieplice”) oraz fragment amfiteatru wzniesionego częściowo z cegieł, częściowo z bloków lawy (wym. 125 x 105 m).

Stesichoros (ok. 640–ok. 555 r. p.n.e.), grecki poeta, urodził się (w Himerze ?), żył i zmarł na Sycylii. Tworzył pieśni mitologiczne (podobno po napisaniu pieśni *Helena* przedstawiającej wybrankę Parysa w niezbyt korzystnym świetle, stracił wzrok. By go odzyskać stworzył słynną, zachowaną częściowo *Palinodię* (Odwołanie), w której dowodził że Helena była najwierniejszą z żon, a Parys uwiózł do Troi jedynie jej cień, marę — wpłynęło to później na powstanie *Heleny* Eurypidesa. To on podobno wymyślił niektóre wersje mitów (narodziny Ateny z głowy Zeusa) i „obdarzył” Heraklesa jego nieodłącznymi atrybutami — lwią skórą i maczugą. Wedle Polluxa (*Onomastikon*, IX, 7) pochowany został w Himerze, natomiast Antypater z Tesaloniki (*Anthologia Palatina*, VII, 75) podaje że w Katanii (w centrum współczesnego miasta znajduje się Piazza Stesicoro). W bizantyjskiej *Księdze Suda* (s.v. Στησίχορος) widnieje informacja, że zmarł w Katanii i pochowany został przed bramą nazwaną później jego imieniem.

W innym miejscu tego dzieła (s.v. Πάντα όκτώ) czytamy: „Niekórtzy powiadają, że Stesichoros, został pochowany z przepychem w Katanii, przy bramie którą nazwano na jego cześć *Stesichorejon*. Jego grobowiec miał osiem kolumn i osiem stopni, oraz osiem narożników” (przekład J.A. Ostrowski). Mamy tu nawiązanie do pitagorejskiej symboliki liczb. Jest faktem zadziwiającym, że autor *Diarjusza* zna tę Księgę, której pierwsze wydanie, zawierające tylko tekst grecki ukazało się w Mediolanie w 1499 r., a z tekstem łacińskim w Bazylei w 1564 r. i potem w 1589 r. (tekst bilingwiczny został dopiero opublikowany w 1619 r. w Genewie).

„O 18 godzinie wyjechaliśmy z Katanii (Czubek [wyd.] 1925: 16) i wiatrem minęliśmy Augustę zwaną Hybla ... Potem zwano Megara, którą był zburzył Marcellus, po nim Pompejus, a Augustus zaś restaurował i od niego ją zowią...”

Megara Hyblaja — miasto na wschodnim wybrzeżu Sycylii, założone w 750 (728 ?) r. przez kolonistów z Megary w Grecji właściwej. W 650 r. jego mieszkańcy założyli Selinunt. W 483 r. Megara Hyblaja została zburzona przez Gelona, a ludność przesiedlona do Syrakuz. W czasie wyprawy Alkibiadesa na Sycylię (415–413 r. p.n.e.) Ateńscy chcieli odbudować miasto i uczynić je swą bazą operacyjną, lecz wyprzedzili ich w tym Syrakuzanie. W 214 r., w czasie II wojny punickiej, ostatecznie zburzył je Marcellus. Plutarch (*Żywoty...*, *Pompejusz*, 10) pisze jedynie, że Pompejusz „postanowił ukarać miasto Himerę”, natomiast niewątpliwie chodzi o Sekstusa Pompejusza, rządzącego wyspą. Augusta to miasto założone na wyspie dopiero przez cesarza Fryderyka II w 1232 r., w pewnej odległości od Megary Hyblaja. Obecnie jest najważniejszym włoskim portem przeładunkowym ropy naftowej.

„O 23 godzinie przybyliśmy do Syrakuzy (Czubek [wyd.] 1925: 16 nn), miasta onymi wielkimi tyrannami i możliwością swą sławnego, które ze wszystkimi co najprzedniejszymi

narody na on czas szczęścia swego doświadczało z wielką sławą i zwycięstwami: z Afrykanami, z Grekami, z Rzymianami, którym barzo wielkiej mocy hetmana Marcellusa nie wszystko miało, ale sam tylko mąż jeden, Archimedes, odpór dawał tak, że którym wszytek świat ustępował, którym naród oprzeć się nie mógł, w tym miejscu nalazł się jeden sam mąż, który wszytką moc ich tłomić umiał. Pełne historye greckie i łacińskie wielkich i zacnych spraw tego miasta, bogactw, przewagi i inwencyj, jako to tego Archimedes, Hierona i okrętów jego etc. Było pierwiej to miasto na 4 części rozdzielone: pierwsza była od morza paeninsula, gdzie był tylko pałac tyrannów tamtecznych, Hieronów, Dyonizjuszów etc. (tam teraz wszystko miasto zamknęło się, a na cyplu jednym albo na skale małej zamek, gdzie hiszpańska ustawiczna gwardya). Druga była Acradina, trzecia Tyche, 4ta Neapolis; te wszystkie puste, ruiny tylko stoją między winnicami. Kapucyni tam mają piękny klasztor między tymi ruinami. Gdzie było Hexapylum Livio tam teraz mogiła zawalona kamieniami. Dom Timolionis Corinthii teraz kościółek ś. Piotra; co zwano Neapolis, teraz zowią od ruin li Muragli. Jest jeszcze teatrum, antiquitas cała, i zaś amphiteatrum ovale teraz zowią Collizeo. Są też i one Lautumiae (o których Cicero) budowania podziemne; grotta di s. Nicolo, grotta Favella, gdzie echo odbija każdą literę, grotta w kościele ś. Jana, jako rzymska u Sebastiana ś., grotta u ś. Łucyi, rodziczki z Syrakus, tam gdzie była męczona, grotta alla madre del Jesu. Porty ma to miasto dwa i jeden wielki, gdzie jest fons Arethusy, o którym Ovidius: <Quae tibi causa fugae cur sis Arethusy sacer> i rzeczką Alpheus tamże weń upada i drugi Alpheus, który z ziemi wybijają w morzu, jakby z pompy, ku górze, o których siła poetyckich bajek ... Drugi port mniejszy od Katanii; które dwa porty czynią tę paeninsulam Ortygią, gdzie teraz miasto. Miejsce to między wszytkimi, któremkolwiek widział, miastu najweselsze mi się zdało, jakoż i jest pewnie. Lud wesoly (jedno mały), prospekty między winnice na morze piękne. Aër barzo zdrowy, jakom słyszał, i nigdy takich niepogód tam nie bywa, żeby miaty melankolią ludziom czynić...”

Ten obszerny fragment o najslawniejszym mieście sycylijskim, wymaga nieco dłuższego komentarza. Terenem najwcześniejszego osadnictwa greckiego była wyspa (a nie paeninsula — półwysp, jak pisze autor *Diarjusza* może dlatego, że potem połączono groblą wyspę z lądem) Ortygia położona między portami: Wielkim i Małym, lecz stopniowo zabudowania powstawały także i na lądzie stałym, aż w V w. miasto miało pięć dzielnic (Pentapolis): Ortygia, Achradina, Neapolis, Tyche i położona na zboczu wzgórza Epipolai (rzadko zaludniona), otoczonych murami długości 32 km. W ich obręb został włączony w 402 r. p.n.e. potężny zamek Eurylaos budowany do 397 r., znajdujący się na szczycie (172 m n.p.m.) tegoż wzgórza i będący najlepiej zachowaną i największą grecką budowlą militarną.

Klasztor Kapucynów i położone w pobliżu grotty-kamieniołomy znajdują się w dzielnicy Tyche. Heksapylon Liwiusza to „sześciobramna” (brama o sześciu przejściach; Czubek tłumaczy to jako „brama sześciolukowa”) brama, bądź też kompleks fortyfikacji w murach Syrakuz, położona w północno-wschodniej części Epipolai i wiodąca z miasta na północny zachód wzdłuż wybrzeża. Wspomina ją Polibiusz (VIII, 5) i Tytus Liwiusz (XXIV, 21; XXV, 24), dlatego autor nadał jej taką nazwę. Prócz tego pisze o niej Plutarch (*Żywoty...*, *Marcellus*, 18–19). Przez nią wódz rzymski wkroczył do zdobytego miasta.

Timoleon (ok. 411–337 r. p.n.e.) z Koryntu (macierzystego miasta Syrakuz) będący doskonałym wodzem, po przejściach osobistych odsunął się od życia politycznego w swym rodzinnym mieście. Gdy Syrakuzanie po śmierci Dionizjusza II poprosili swą metropolię o pomoc przeciw Kartagińczykom, Timoleon wysłany wraz z wojskiem na Sycylię dwukrotnie zwyciężył wrogów, po czym wprowadził w Syrakuzach rządy demokratyczne. Po ośmioletnim panowaniu (345–337 r. p.n.e.) złożył w ręce ludu swe nadzwyczajne pełnomocnictwa i usunął się od rządów. Po śmierci mieszkańcy miasta wzniesli mu okrągły, otoczony kolumnadą, grobowiec na agorze (jako wyzwolicielowi miasta i nowemu jego ojkiście — założycielowi) przy gimnazjone i nazwali go Timolonteion (Plutarch, *Żywoty...*, *Timoleon*, 39, 5). Kościół św. Piotra na Ortygii to mała wczesnochrześcijańska bazylika z IV–V w. n.e. przebudowana w czasach bizantyjskich.

Na terenie Neapolis znajduje się teatr grecki zbudowany w V w. i przebudowany w III w. p.n.e., oraz w okresie rzymskim. Obecnie istniejąca budowla pochodzi z czasów Hierona II i ma kształt półkola o średnicy 134 m. Widownia podzielona jest na dziewięć sektorów pionowych i na trzy sektory poziome i liczy 42 rzędy siedzeń. Budowlę zniszczył częściowo cesarz Karol V w latach 1520–1531, zabierając mnóstwo bloków kamiennych, użytych do budowy murów wokół Ortygii. Wtedy też rozebrano wielki ołtarz Hierona II (zachowane fundamenty mają wymiary 198 x 23 m, co plasuje budowlę wśród największych obiektów greckich (warto przypomnieć, że słynny ołtarz w Pergamonie zajmował obszar 36,44 x 34,20 m). Oczywiście ołtarza syrakuzkańskiego autor *Diarjusza* już nie widział. W pobliżu teatru usytuowany jest amfiteatr Augusta wzniesiony na pocz. I w. n.e. i przebudowany w III w. Ma on wymiary 141 x 118,5 m. Nazwę Collizeo (Colisseo), pochodzącą oczywiście od rzymskiego Colosseum, jeszcze dzisiaj niejednokrotnie stosuje się zamiennie ze słowem amfiteatr.

Latomiai łac. Lautumiae — kamieniołomy (od. gr. *litos* — kamień i *temnos* — cięcie); Cyceon, *In Verrem*, V, 143: *Carcer ille qui est a crudelissimo tyranno Dionysio factus Syracusis, quae lautumiae vocantur, in istius imperio domicilium civium Romanorum fuit*. W tych sztucznych grotach przetrzymywani byli w koszmarnych warunkach m.in. jeńcy ateńscy (7000), którzy dostali się do niewoli syrakuzkańskiej w czasie słynnej, tragicznej dla organizatorów, ateńskiej wyprawy w latach 415–413 p.n.e., opisaną szczegółowo przez Tukidydesa (ks. VI i VII). Cięli oni i wydobywali bloki kamienne, z których wzniesiono liczne budowle syrakuzkańskie.

Bazylika S. Nicolò wzniesiona została w XI w. na ruinach antycznej cysterny (20 x 7 m) podzielonej 14 filarami na trzy nawy. Gromadzono w niej wodę na potrzeby pobliskiego amfiteatru. Pierwotnie była kamieniołomem. „Favella” — można to przetłumaczyć jako „dźwięczna” z powodu doskonałej akustyki. Chodzi o grotę (wchodzącą w skład kompleksu zwanego dziś „Latomia del paradiso” ze względu na subtropikalną roślinność pokrywającą skały, w których wykute są owe grotty) długą na 65, szeroką na 11 i wysoką na 25 m. W 1608 r. słynny malarz Michelangelo Merisi da Caravaggio po ucieczce z Malty zwiedzał ją i wtedy nadał jej miano „Ucho Dionizjosa”, gdyż rzekomo ów tyran syrakuzkański mógł dzięki jej właściwościom podsłuchiwać rozmowy trzymany tam

więźniów. Ta obrazowa nazwa przyjęła się i stosowana jest do dzisiaj. Oczywiście autor Diarjusza nie znał jej jeszcze. Ciekawe, że nie wspomina on położonej obok Grotta dei Cordari (Grotta powroźników), w której ze względu na jej długość miejscowi rzemieślnicy splatali liny i powrozy. Być może nazwa ta nie była jeszcze stosowana w XVI w. lub (co bardziej prawdopodobne) grotty nie wykorzystywano w tym celu. Nie wspomina również położonej w pobliżu Latomia S. Venera. „Grotta” w kościele św. Jana to katakumby, które autor porównuje z rzymskimi katakumbami św. Sebastiana przy via Appia. Św. Łucja urodziła się ok. 283 r. w Syrakuzach i zmarła śmiercią męczeńską w 304 r., podczas prześladowań chrześcijan za panowania Dioklecjana. Relikwie św. Łucji, w okresie gdy Sycylia była częścią państwa bizantyjskiego, zostały zabrane nad Bosfor, a w Syrakuzach zostało tylko żebro św. Łucji i lewe ramię. Po zdobyciu i złupieniu Konstantynopola w 1204 r. w czasie IV krucjaty, doża Enrico Dandolo zabrał relikwie do Wenecji. Tam złożono je w kościele pod wezwaniem Santa Lucia. W Syrakuzach istnieją dwa kościoły dedykowane św. Łucji. Duży — S. Lucia extra Moenia — wzniesiony w 1629 r. na miejscu gdzie została zamęczona patronka Syrakuz, znajduje się w dawnej dzielnicy Tyche (jej współczesna część nosi nazwę S. Lucia). W kościele tym znajdują się jednak elementy (portal, apsydy i baza kampanili) z okresu panowania Normanów, co wskazuje, że była tu już znacznie starsza budowla. Połączony jest tunelem z pobliskimi, najstarszymi na Sycylii katakumbami. Chyba ten właśnie kościół miał na myśli autor *Diarjusza*. Na wyspie Ortygia wznosi się kościół S. Lucia alla Badia z XVII w. Mały kościółek S. Maria del Gesù znajduje się na północ od wspomnianego wyżej kościoła św. Łucji.

Mit o Aretuzie uciekającej przed zakochanym w niej Alfejosem przedstawił Owidiusz (*Metamorfozy*, ww. 578–642). Pisali o niej liczni poeci, a kilka wersów poświęcił jej także Wergiliusz (*Eneida*, III, 694–698). Warto nadmienić, że źródło to zainspirowało Karola Szymanowskiego do skomponowania w 1915 r. koncertu op. 30 na skrzypce i fortepian „Źródło Aretuzy”, oraz Jarosława Iwaszkiewicza do napisania wiersza pod tym samym tytułem, opublikowanego w 1938 r. W porcie dotychczas bije źródło słodkiej wody zwane Occhio della Zillica. Nawiązując do mitu, uważa się, że jest to zakochany w Aretuzie Alfejos, który pod morzem przepłynął z greckiej Elidy za swą wybranką i towarzyszy jej na Sycylii.

Z Syrakuz autor pieszko doszedł aż do „*promontorium Pachyni*” przytaczając fragment *Eneidy* (III, 698nn), w którym heros wymienia miejscowości:

„...et inde
exsupero praepingue solum stagnantis Helori.
hinc altas cautes proiectaque saxa Pachyni
radimus, et fatis numquam concessa moveri
apparet Camerina procul campique Geloi
immanisque Gela fluvii cognomine dicta.
arduus inde Acragas ostentat maxima longe
moenia, magnanimum quondam generator equorum”

Pachinus — dzisiejszy przylądek Capo Passero położony obok miasteczka Pachino (w nazwie tkwi rdzeń starożytny), to najbardziej na południe wysunięty cypel Sycylii, będący jednym z wierzchołków „trójkąta”, jakim jest wyspa, której poetycka nazwa brzmiała Trinakria (Trójrożna). Pozostałe wierzchołki to: Pelorus (ob. Punta del Faro) na północnym wschodzie koło Messyny i Lilybaeum (ob. Capo Lille) koło Marsali na zachodzie.

„*Elorus rzeka i miasto niekiedy niedaleko promontorium Pachyni teraz zowią Abisso. Poczyna ta rzeka między Palazolo, Giarratana, Camarina i miasto było od rzeki tak nazwane; teraz niemasz nic tylko wieża jedna, zowią Camarina; tu od tej Camariny urosło ono adagiu : Camarinam movere*”.

Miasto Helorus zostało założone przez Syrakuzy ok. 600 r. p.n.e. W 214 r. p.n.e. dostało się pod władzę rzymską. Kamarinę założyli Syrakuzanie w 600–599 r. p.n.e. Po krótkim czasie uniezależniła się od Syrakuz, za co te ostatnie zburzyły Kamarinę w 553 r. Hippokrates tyran Gela odbudował miasto, lecz Gelon znowu je zburzył. Wkrótce zostało odbudowane, lecz w 405 r. zniszczone przez Kartagińczyków. Ponownie odbudowane przez Syrakuzy w 339 r., lecz definitywnie zniszczone przez Rzymian w czasie I wojny punickiej w 258 r.: „*Camarinam movere* — Kamarinę poruszyć” — Czubek tak tłumaczy (1925: 19, przypis 6): „Przysłowie urosło nie od miasta Kamariny, lecz od bagnistego jeziora tejże nazwy, które trującymi oparami zarażało pobliskie miast Kamarinę. Na zapytanie mieszkańców o środek zaradczy na tę plagę odpowiedziała Pytja: „Nie ruszaj kamariny (bagniska), bo lepiej nie ruszać”. Komentarz ten nie wyjaśnia w pełni właściwego znaczenia owego przysłowia. Bagnisty teren rzeczywiście był przyczyną zarazy, ale jednocześnie chronił miasto od wrogów zagrażających od północy. Wyrocznia zabroniła osuszyć bagno, sugerując, że zaraza przejdzie. Rządzący miastem nie posłuchali, osuszyli teren i w efekcie otworzyli w 405 r. Kartagińczykom wolną drogę do Kamariny. Miasto zostało zdobyte a mieszkańcy wymordowani. „*Camarinam movere*” oznacza więc „sprowokować kłopoty”. Nawiązanie do tego przysłowia widać w cytowanym wyżej fragmencie *Eneidy* (III, 700–701):

„et fatis numquam concessa moveri
apparet Camarina...”

Powiedzenie to zostało spopularyzowane przez słynnego Erazma z Rotterdamu, w wydanym w Paryżu w 1500 r. jego dziele *Collectanea Adagiorum*, I,1,65 (zwanym w skrócie *Adagia* czy jak pisze nasz podróżnik w „adagiu”), będącym zbiorem 4658 przysłów i sentencji, opatrzonych komentarzem (wyd. polskie: *Adagia*. Wybór, oprac. M. Cytowska, Wrocław 1973. Niestety w tym przekładzie nie uwzględniono powiedzenia o Kamarinie). Jeszcze raz należy podkreślić odczytanie autora *Diarjusza*.

„*Gela było też miasto sławne, od rzeki nazwane, którą też zwano Achathes, od którego i teraz wieś zowią Lewcata alias Achata, teraz Cantara. Akragas góra, na niej miasto, teraz zowią Agrigentum, vulgus Girgenti sławne tyrannide Phalaridis.*”

Gela — miasto greckie na południowym wybrzeżu Sycylii, leżące nad rzeką Gelas. Według Tukidydesa (VI,4) zostało założone w 689 r. p.n.e. przez dwóch ojkistów z Krety,

dzięki czemu przełamali oni monopol Koryntu i Eubeii w kolonizowaniu Sycylii. Miasto rozwijało się bujnie w VII i VI w. p.n.e., a jego mieszkańcy założyli w 585–580 p.n.e. Akragas (Agrigent). Za panowania tyranów Hippokratesa z Gela (498–491), którego władza rozciągnęła się nad znaczną częścią wyspy i Gelona w początkach V w. p.n.e., Gela osiągnęła szczyt rozwoju. W 485 (482 ?) r. podbił on Syrakuzy i przeniósł do nich swą stolicę i więcej niż połowę ludności, ustępując rządy w Gela swemu bratu Hieronowi. W 456 r. w Gela zmarł Ajschylos, który spędził tu ostatnie lata życia. W 405 r. Gela została zdobytą i zniszczoną przez Kartaginę i opuszczona z rozkazu Dionizjosa I Starszego z Syrakuz. Odbudowana w 339–338 przez Timoleona, który zasiedlił ją osadnikami z Keos, uzyskując miano nowego fundatora miasta. Zajęte przez Agatoklesa w 317–311 r. p.n.e., a potem zniszczone przez Mamertynów na początku III w. p.n.e. Do ostatecznego upadku doprowadził Gela Fintias, tyran Akragas w 282 r. p.n.e., burząc miasto i przesiedlając ludność do nowo założonego miasta Fintias (ob. Licata).

Akragas, Agrigentum (do 1927 zwane Girgenti; ob. Agrigento), na południowym wybrzeżu Sycylii. Bogate miasto założone ok. 581 r. p.n.e. przez kolonistów z Gela. W latach 570–554 p.n.e. rządzone przez tyrana Falarisa, osiągnęło szczyt rozwoju za tyrana Therona, który w przymierzu z Syrakuzami pobił Kartagińczyków w bitwie pod Himerą. W 470 r. tyranię zastąpiła demokracja. Agrigent był rodzinnym miastem filozofa i polityka Empedoklesa. Za rządów tyranów stał się ważnym ośrodkiem sztuki. Miasto było neutralne w wojnie Aten z Syrakuzami, ale zostało zniszczone przez Kartagińczyków w 406 r. p.n.e. i więcej naprawdę się nie podniosło. Odnowione przez greckiego wodza i polityka Timoleona w 338 r. p.n.e., zostało splądrowane przez Rzymian w 262 r. i Kartagińczyków w 255 r. p.n.e., aż w 210 r. p.n.e. ostatecznie wpadło w ręce Rzymian. W późnym antyku mieszkańcy schronili się na względnie bezpiecznym szczycie wzgórza, zakładając miasto Girgenti, jądro dzisiejszego Agrigentu. W Akragas znajdują się ruiny wielu świątyń greckich, które w XVI w. były widoczne, jednak autor *Diarjusza* ich nie wspomina. Falaris, synonim okrutnego tyrana, wślawił się m. in. torturowaniem ludzi w spizowym byku umieszczonym nad ogniem. Według Pliniusza (XXXIV, 89), byka tego wykonał niejaki Perillos i „sam też pierwszy doświadczył tej tortury”. Falaris zamordowany został przez spiskowców.

20 marca autor odpłynął na Maltę (Czubek [wyd.] 1925: 20), lecz już 28go wsiadł na statek płynący do „*Trapani, które leży in promontorio Lilybaei in Sycylii*”, dokąd zawiąnął 30 marca (Czubek [wyd.] 1925: 28). „*Trapani jest z dawna miasto i port sławny, zwane Drepanum, Verg. (Aen. III, 705) ... Leży pod samą górą Eryce od samego promontorium Lilybaei mil 18 włoskich in circa*”.

Leżące na zachód od Palermo Trapani (łac. Drepanum) to miasto i port autochtonicznego ludu Elimów. Zdobyte w 260 r. p.n.e. przez Kartagińczyków, stało się ich bazą morską. Pod władzę Rzymian dostało się w 241 r. p.n.e.

Eryce (łac. Eryx; ob. Erice; Eryks) — miasto na zachodnim wybrzeżu Sycylii, zamieszkałe od czasów prehistorycznych, potem ośrodek Sikulów, kolonia punicka (miejsce obrony Hamilkara Barkasa w czasie I wojny punickiej). Od 247 r. p.n.e. pod rządami

Rzymian. Eryks było ważnym ośrodkiem kultu bogini Wenus (*Venus Ericina*), której świątynia wznosiła się na wzgórzu dominującym nad miastem. Bogini była też czczona w samym Rzymie.

„W piątek (31 marca) wyszedłem do Palermu (z dawna Panormus), gdzie sedes regia Siciliae, vicereks mieszka ustawicznie z gwardyą i żołnierzem gotowym hiszpańskim, właśnie jako w Neapolim...” (Czubek [wyd.] 1925: 29).

Panormus (ob. Palermo) — miasto leżące na północnym wybrzeżu Sycylii, zostało założone przez Fenicjan w VIII w. p.n.e. Pozostawało w ich rękach do VI w. kiedy to przeszło pod panowanie Kartaginy, tworząc wraz z Lilibajon (Motya) i Soluntem trzy główne ośrodki punickie na Sycylii. W 276 r. zdobył je Pyrrus, lecz wkrótce miasto znowu znalazło się w rękach Kartagińczyków, a w 254 r. dostało się pod władzę Rzymian. Miasto będące ważnym portem zostało założone na półwyspie oblany przez dwie zatoki (obecnie nie istniejące; częścią zatoki północnej jest współczesny „stary port”, tzw. Cala).

2 kwietnia odplynął do Trapani, a stamtąd powrócił na Maltę (Czubek [wyd.] 1925: 29), na której wylądował 8 kwietnia. 8 maja zmarł Wielki Mistrz Zakonu Maltańskiego (Hugues Loubenx de Verdalle 1581–1595), a autor *Diarjusza* był świadkiem wyboru nowego (Martin Garzez 1595–1601), pozostawiając interesujący opis ceremonii towarzyszących elekcji i wstawiając uwagę: „*daj Panie Boże, by tak w Koronie Polskiej deputaci, którym wszystkie wolności swe i zdrowia w ręce dają: nie przychodziłoby do takich absurda i praktych*” (Czubek [wyd.] 1925: 30). 27 maja wypływa z Malty (statek zdołał uciec przed fregatą turecką) i wraca na Sycylię.

Przejeżdża przez Modikę i dociera do Lentini (Czubek [wyd.] 1925: 35): „*Miasto to zowie Ptolemeusz i Pliniusz Leontium, było barzo znaczne i budowne, co znać z ruin wielkich i murów miejskich; stąd był Gorgias, on filozof stary, mistrz Sokratesów, który żyjąc lat 107 a ustawicznie się ucząc, gdy był pytany, jako sobie tak długiego życia nie mierzi, powiedział: Nihil est, quod incusem senectutem*”

Lentini (gr. Leontinoi; łac. Leontini, ob. Lantini) — miasto we wschodniej części Sycylii, w 730–729 r. p.n.e. zostało założone przez Greków z wyspy Naksos. Wzmiankowane jest w *Geografii* Ptolemeusza (III, 4) i w *Historii Naturalnej* Pliniusza (III, 89). Ze względu na przymierze z Atenami zniszczone przez Syrakuzy w 424 r. Od 403 r. trwały rządy Dionizjosa I Starszego z Syrakuz. Po okresie rozwoju w 2 poł. IV w., w 241 r. dostaje się pod władanie Rzymu i upada. W Leontinoi urodził się słynny Gorgiasz (480–375). Cytowane zdanie, brzmiące właściwie: „*Leontinus Gorgias centum et septem complevit annos neque umquam in suo studio atque opere cessavit. Qui, cum ex eo quaereretur, cur tam diu vellet esse in vita, Nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem*” przytoczył Cyceon (*Cato maior de senectute*, 13). Wspomina je także Valerius Maximus (VIII, 13).

Stamtąd (30 maja) wyruszył ku Katanii, 31 maja przybył do Taorminy, a 1 czerwca do Messyny. Stąd morzem i lądem skierował się do Neapolu. Do miasta dotarł 11 czerwca (Czubek [wyd.] 1925: 36), a następnie statkiem, popłynął na północ, wzdłuż zachodniego brzegu Italii (także wiele uwag o *antiquitates*), by 29 lipca dotrzeć do obecnej Nicei (Czubek [wyd.] 1925: 57) i opuścić ziemię włoską.

Diarjusz jest unikatem w literaturze staropolskiej, jedynym utworem, w którym znajdujemy tak wiele wiadomości (oczywiście bazujących przede wszystkim na antycznych źródłach literackich) o Sycylii, jej miastach i zabytkach. W 1640 na Sycylii i Malcie przebywał słynny polityk i poeta Jan Andrzej Morsztyn ze swym bratankiem Stanisławem. Świadczy o tym znany wiersz Jana Andrzeja skierowany do Stanisława o różnych gatunkach wypitych przez nich win, w którym m.in. czytamy:

„...Widziałeś obfite
Sykulskie góry macią przykryte
Pięś z Messyny, z Palermu i z Etny;
Dać kieliszek Katana nie mętny.”

Użyte słowo „macia” to oczywiście *makia* (*makchia*), specyficzna rośliność śródziemnomorska. W wierszu tym jest pierwsza w literaturze polskiej wzmianka o kawie, o której jednak poeta wyraża się pogardliwie, uważając ją za napój, który mogą pić tylko pogańscy Turcy. Niestety Morsztynowie nie zwracali uwagi na antyczne zabytki, a jeśli je nawet widzieli, to nie pozostawili o nich żadnej informacji.

Trzeba było czekać aż do 2 poł. XVIII w. by ponownie pojawiły się nowe, bardziej szczegółowe opisy sporządzone przez polskich podróżników, którzy dotarli aż na Sycylię (Mikocki 1988).

Summary

The earliest Polish record of Sicilian *antiquitates*

In 1925, renown Polish scholar Jan Czubek published an edition of the manuscript *An Anonymous Diary of an Italian Spanish and Portuguese Journey in 1595*, of which only a short section has been preserved. The author had visited southern Italy, Sicily, Malta and later Spain. We may conclude from the text that he had previously been in Hungary, Germany, France and the Netherlands and had stayed in Rome for a longer period of time. He was a well educated man who was an expert on ancient literature and fluent in languages. He was not a clergyman and not a scholar, but a middle-aged man, strong and resilient, prone to long, solitary walks (among others, he walked the entire east coast of Sicily). He joked and quoted proverbs as readily as he drew his sword.

On the 13th of March 1595 he arrived in Messina, on the 14th he crossed Taormina noting its theatre (which he called an amphitheatre) and admiring the views. Two days later, on the 16th, he traveled to Catania and on the night of the same day he reached Syracuse by sea.

He recalled the might of the city and its famous rulers, and obviously Archimedes. He writes about five districts of the city: the oldest Ortygia (a short passage about the Arethusa spring), Achradina, Tyche, Neapolis and Epipolai: “all those empty cities, with only ruins standing among the vineyards ... There is also a *teatrum*, all *antiquitas*, and the *amphiteatrum ovale* is now called Collizeo. There are also those Lautumiae (of which Cicero) underground structures; grotta di S. Nicolo, grotta Favella, where each letter is echoed...”. He also writes of catacombs, comparing them to the Roman ones of St. Sebastian.

From Syracuse the author walked on foot as far as the *promontorium Pachyni*, quoting fragments of the *Aeneid* (III, 698ff.), where the poet mentions the rivers and cities: Helorus, Camarina “of which only one tower remains” (he quoted the famous proverb “*Camarinam movere*”), Gela, “also a famous city named after a river”, Akragas, “a mountain and a city on it, now called Agrigentum, *vulgus* Girgenti...”

On the 20th of March the author sailed to Malta, but in just a few days he returned to Trapani, “which has been a famous city and port for a long time, known as Drepanum. It is situated at the foot of the mountain Erice, from the *promontorium Lilybaei* 18 Italian miles *in circa*”.

On the 31st of March he ventured to Palermo, and on the 2nd of April he sailed to Trapani, from where he returned to Malta. On the 8th of May the Grand Master of Knights of Malta died and the author of the “Diary” witnessed the election of a new Grand Master, giving an interesting description of the ceremony. On the 27th of May he finally left Malta and returned to Sicily.

He rode through Modica and reached Lentini: “A city called *Leontium* by Ptolemy and Pliny, was very grand and built, which was seen in great ruins and city walls; Gorgias came from here, that old philosopher, the master of Socrates...”. From there, on the 30th of May, he journeyed to Catania, arriving at Taormina on the 31st of May and at Messina on the 1st of June, after which he left Sicily.

He traveled to Naples by land and sea. He reached the city on the 11th of June and later sailed to the north, along the west coast of Italy (also according to his remarks on local *antiquitates*), to reach Nice on the 29th of July and leave Italian land.

The “Diary” gives only the briefest information, yet it is unique in Polish literature regarding Sicily, an island visited by Poles not as frequently as Rhodes or Cyprus, both of which lay on the route to the Holy Land. The next and more detailed descriptions of Sicily did not appear in Polish until the second half of the 18th century.

Wykaz skrótów

Barycz, H.

1965 Diariusz podróży po Włoszech z końca wieku XVI i jego przypuszczalny autor [w:] H. Barycz, *Spojrzenia w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 311–342

Czubek, J. (wyd.)

1925 *Anonima diariusz peregrynacji włoskiej, hiszpańskiej, portugalskiej (1595)* [=Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce PAU 16], Kraków: Polska Akademia Umiejętności
Fragmenty „Diarjusza” (ale niestety bez wzmianek o zabytkach) opublikowano także [w:] *Antologia pamiątek polskich XVI wieku*, pod red. R. Pollaka, wybór i opracow. S. Drewniak i M. Kaczmarek, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966, 127–173

Marczewska, A.

1998 Zabytki cypryjskie w zbiorach krakowskich [w:] J. Śliwa (red.), *Archeologia śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim, 1897–1997. Materiały Symposium Naukowego, Kraków, 21–23 października 1997*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński,

123–132. Autorka pokrótce zreferowała wzmianki polskich podróżników, opierając się głównie o starsze opracowania J.S. Bystronia, T. Sinki, A. Abramowicza.

Mikocki, T.

1988 *À la recherche de l'art antique les voyageurs polonais en Italie dans les années 1750–1830* [=Archiwum Filologiczne 42], Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich

Ostrowski, J.A.

2008 Ancient Sicily in the eyes of Polish travelers, *SAAC* 12, 111–117

Sajkowski, A.

1973 *Włoskie przygody Polaków. Wiek XVI–XVIII*, Warszawa: PIW

ABBREVIATIONS

AA	<i>Archäologischer Anzeiger</i> , Berlin
AAAS	<i>Annales archéologiques arabes de Syrie</i> , Damas
ABSA	<i>Annual of the British School of Athens</i> , London
AJA	<i>American Journal of Archaeology</i> , New York
APF	<i>Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete</i> , Leipzig, Stuttgart
ASAE	<i>Annales du Service des Antiquités de l'Égypte</i> , Le Caire
BAAL	<i>Bulletin d'Archéologie et d'Architecture Libanaises</i> , Beirut
BABesch	<i>Bulletin antieke Beschaving</i> , Louvain
BCH	<i>Bulletin de correspondance hellénique</i> , Paris
BdÉ	<i>Bibliothèque d'étude</i> , Le Caire
BEFAR	<i>Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome</i> , Rome, Paris
BIFAO	<i>Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale</i> , Le Caire
BSFE	<i>Bulletin de la Société française d'égyptologie</i> , Paris
CCE	<i>Cahiers de la céramique égyptienne</i> , Le Caire
CCEC	<i>Cahiers du Centre d'études chypriotes</i> , Nanterre
CdÉ	<i>Chronique d'Égypte</i> , Bruxelles
CRAI	<i>Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres</i> , Paris
CSEL	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Vienna
EtTrav	<i>Études et travaux</i> , Varsovie
GM	<i>Göttinger Miscellen</i> , Göttingen
GRBS	<i>Greek, Roman and Byzantine Studies</i> , Durham, NC
IEJ	<i>Israel Exploration Journal</i> , Jerusalem
JbAC	<i>Jahrbuch für Antike und Christentum</i>
JEA	<i>Journal of Egyptian Archaeology</i> , London
JGS	<i>Journal of Glass Studies</i> , New York
JHS	<i>Journal of Hellenic Studies</i> , London
JJP	<i>Journal of Juristic Papyrology</i> , Warsaw
JRA	<i>Journal of Roman Archaeology</i> , Ann Arbor, MI
JRS	<i>Journal of Roman Studies</i> , London
KHKM	<i>Kwartalnik Historii Kultury Materialnej</i> , Warszawa
LIMC	<i>Lexicon iconographicum mythologiae classicae</i> , Zurich
MDAIA	<i>Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts, Athenische Abteilung</i> , Berlin
MDAIK	<i>Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts, Abteilung Kairo</i> , Wiesbaden
MEFRA	<i>Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome. Antiquité</i> , Paris
MIFAO	<i>Mémoires publiés par les membres de l'Institut français d'archéologie orientale</i> , Le Caire
NC	<i>Numismatic Chronicle</i> , London
NumAntCl	<i>Numismatica e antichità classiche</i> , Logano
OLA	<i>Orientalia Lovaniensia analecta</i> , Louvain
PAM	<i>Polish Archaeology in the Mediterranean</i> , Warsaw
RACrist	<i>Rivista di archeologia cristiana</i> , Cité du Vatican
RBK	<i>Reallexikon zur byzantinischen Kunst</i> , Stuttgart

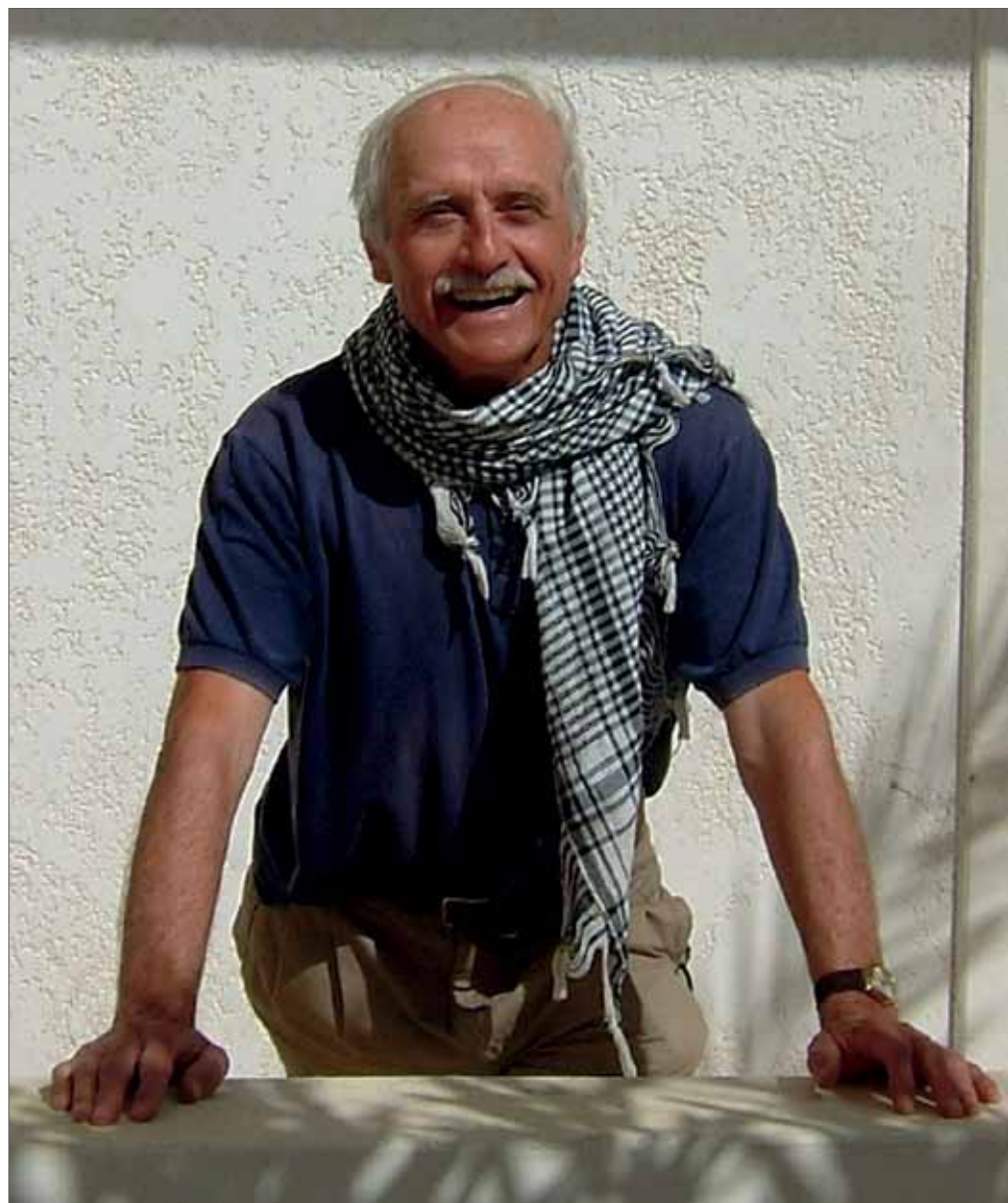
Abbreviations

<i>RDAC</i>	<i>Report of the Department of Antiquities, Cyprus, Nicosia</i>
<i>RdÉ</i>	<i>Revue d'égyptologie, Paris, Louvain</i>
<i>REPPAL</i>	<i>Revue du centre d'études de la civilisation phénicienne-punique et des antiquités libyques</i>
<i>RMNW</i>	<i>Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie, Warszawa</i>
<i>RSO</i>	<i>Rivista degli studi orientali, Roma</i>
<i>RTAM</i>	<i>Recherches de théologie ancienne et médiévale, Gembloux</i>
<i>RTAM</i>	<i>Recherches de théologie ancienne et médiévale, Gembloux, Louvain</i>
<i>SAAC</i>	<i>Studies in Ancient Art and Civilization, Kraków</i>
<i>VetChr</i>	<i>Vetera christianorum, Bari</i>
<i>ZPE</i>	<i>Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn</i>

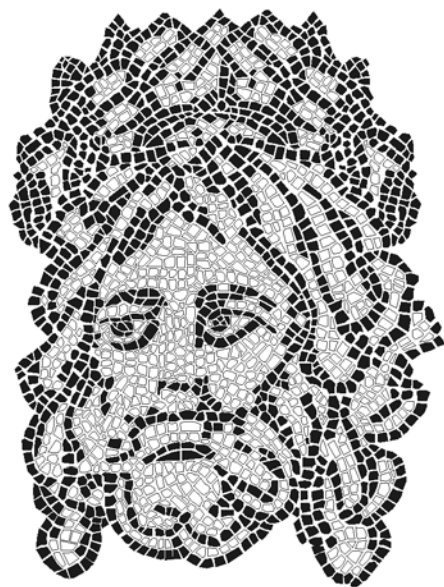
* * *

<i>DACL</i>	F. Cabrol, H. Leclercq, <i>Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie</i> , Paris, 1907–1953
<i>LCI</i>	E. Kirschbaum, W. Braunfels (eds), <i>Lexikon der christlichen Ikonographie</i> , Rom: Herder, 1968–1976
<i>RealEnc</i>	A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus, <i>Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> , Stuttgart–München, 1893–1980

CLASSICA ORIENTALIA

CLASSICA ORIENTALIA

Essays Presented to
Wiktor Andrzej Daszewski
on his 75th Birthday

Polish Centre of Mediterranean Archaeology
University of Warsaw
Wydawnictwo DiG

Polish Centre of Mediterranean Archaeology University of Warsaw

Editorial Board

Piotr Bieliński, Krzysztof M. Ciałowicz, Wiktor Andrzej Daszewski,
Michał Gawlikowski, Włodzimierz Godlewski, Karol Mysliwiec

International Advisory Board

Jean Charles Balty, Charles Bonnet, Giorgio Buccellatti,
Stan Hendrickx, Johanna Holaubek

Reviewed independently for publication.

PCMA Publications Managing Editor: Iwona Zych

Editors: Henryk Meyza, Iwona Zych

Language consultation and proofreading: Katarzyna Bartkiewicz (French and Italian),
Iwona Zych (English and Polish)

Editorial assistance: Agnieszka Szymczak, Aleksandra Zych

Image processing: Ewa Czyżewska

Cover design: Łukasz Rutkowski

Chapter vignettes: Krzysztof Kamiński

Photo on page 2: Artur Błaszczak

Cover: Head of the god Aion from a Roman mosaic from Nea Paphos, 4th century AD

IFAO-Grec Unicode font for ancient Greek kindly provided by the IFAO, Cairo.
(www.ifao.egnet.net)

The Editors have made every effort to establish publishing rights to images reproduced from scientific publications and to obtain proper permission. We regret any omission that may have occurred.

ISBN 978–83–7181–721–2

© Polish Centre of Mediterranean Archaeology, University of Warsaw 2011

© Wydawnictwo DiG 2011

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording, or any information storage or retrieval system, without permission in writing from the copyright holders

Polish Centre of Mediterranean Archaeology, University of Warsaw
ul. Nowy Świat 4, 00-497 Warszawa, Poland, e-mail: pcma@uw.edu.pl
www.pcma.uw.edu.pl

Wydawnictwo DiG, 01–524 Warszawa, al. Wojska Polskiego 4, Poland,
tel./fax: (0–22) 839 08 38, e-mail: biuro@dig.pl; <http://www.dig.pl>

Printed in Poland

TABULA GRATULATORIA

Ahmed Abd El-Fattah
Andreas Ataliotis
Marek Barański
Leonard Bartnik
Mirosław Barwik
Kamila Baturo
Kazimierz Bielenia
Dorota Bielińska
Michał Bieniada
Artur Błaszczyk
Kazimierz Błaszczyk
Sebastian Borowicz
Benedetto Bravo
Aleksandra Brzozowska
Mikołaj Budzanowski
Mariusz Burdajewicz
Halina Chłodnicka-Żarska
Marek Chłodnicki
Krzysztof Ciałowicz
Andrzej Ćwiek
Anna Dagnan Ginter
Piotr Dąbrowski
Tomasz Derda
Yiorgos Dimitriadis
Agata Dobosz
Monika Dolińska
Zbigniew Doliński
Alicja Dreżewska
Meike Droste
Maria de Jesus S. Duran Kramer
Barbara Drobnowicz
Mariusz Drzewiecki
Teresa Dziedzic
Iwona Dziemidowicz
Grzegorz Dziemidowicz
Moustafa El-Abbadie
Yousef El-Gharani
Fryne and Chryso Eliades
Elżbieta Garlikowska
Andrzej Garlikowski
Krystyna Gawlikowska

Bolesław Ginter
Andrzej Głazewski
Zbigniew Godziejewski
Tadeusz Gołgowski
Klara Górecka
Mona Haggag
Frank Haggerty
Heinz Heinen
Małgorzata Herbich
Jadwiga Iwaszczuk
Jolanta Jabłonowska-Taracha
Elżbieta Jakobielska
Stefan Jakobielski
Krzysztof Jakubiak
Elżbieta Jastrzębowska
Piotr Jaworski
Adam Jegliński
Wanda Jerke
Waldemar Jerke
Artur Kaczor
Barbara Kaim
Henrietta Kania
Jerzy Kania
Vassos Karageorghis
Małgorzata Karkowska
Janusz Karkowski
Bolesław Kobielski
Michał Kobusiewicz
Rafał Koliński
Wojciech Kołątaj
Teresa Kołątaj
Elżbieta Kołosowska
Jacek Kościuk
Stefan Karol Kozłowski
Barbara Kramer
Karla Kroepper
Aleksandra Krzyżanowska
Jack M. Kucy
Andrzej Kwaśnica
Ewa Laskowska-Kusztal
Hervé Lebrun

Jean Leclant

Andrzej Leligdowicz
Marek Lemiesz
Kazimierz Lewartowski
Joanna Lis
Magdalena Łaptaś
Dorota Ławecka
Stanisław Machała
Robert Mahler
Aleksandra Majewska
Elżbieta Makowiecka
Wiesław Małkowski
Małgorzata Martens-Czarnecka
Edyta Marzec
Szymon Maślak
Dorota Mazanek
Ryszard F. Mazurowski
Izabela Medeksza
Demetrios Michaelides
Bożena Mierzejewska
Marta Mierzejewska
Antoni Mierzejewski
Krzysztof Misiewicz
Jolanta Młynarczyk
Wanda Mossakowska
Stanisław Mossakowski
Liliana Nalewajska
Jacek Nalewajski
Jan Natkański
Ireneusz Nieduziak
Andrzej Niwiński
Miroslaw Olbryś
Ewa Orłowska-Buśko
Ewa Parandowska
Piotr Parandowski
Barbara Pawlicka
Franciszek Pawlicki
Maciej Pawlikowski
Tomasz Pelc
Karol Piasecki
Ingeborga Pietrzykowska
Waldemar Połoczanin
Jacek Przeniosło
Marek Puzkarski
Eustathios Raptou

Małgorzata Redlak
Monika Rekowski-Ruszkowska
Jerzy Rekućki
Karolina Rosińska-Balik
Łukasz Rutkowski
Ida Ryl-Preibisz
Stefan Sadowski
Doreya Said
Tadeusz Sarnowski
Tomasz Scholl
Joanna Scholl
Mervat Seif El-Din
Ryszard Sobolewski
Zbigniew Solarewicz
Andreas Sotiriadis
Marek F. Stępniewski
Grażyna Katarzyna Szafrąska
Zbigniew Szafrąski
Joanna Katarzyna Szczepkowska
Tomasz Szmagier
Andrzej Szum
Joachim Śliwa
Barbara Tkaczow
Alfred Twardecki
Rozalia Tybulewicz
Marcin Wagner
Ewa Waliszewska
Tomasz Waliszewski
Olga Wasilewska
Jackie Westwood-Dimitriadis
Dagmara Wielgosz-Rondolino
Janina Wiercińska
Przemysław Wierzbiński
Dietrich Wildung
Ewa Wipszycka-Bravo
Teresa Witkowska
Maciej Witkowski
Dariusz Wolski
Barbara Wrońska-Kucy
Zuzanna Wygnańska
Grzegorz Wyrzykowski
Zygmunt Wysocki
Mariusz Ziółkowski
Jerzy Żelazowski
Bogdan Żurawski

CONTENTS

Abbreviations.....	9
Foreword.....	11
Wiktor Andrzej Daszewski: Essay presented on his 75th birthday anniversary.....	13
Wiktor Andrzej Daszewski: List of publications.....	31
KRZYSZTOF BABRAJ	
Interprétation de la lettre τω̄ sur le vêtement du Christ et du geste de l'ogdoade sur la mosaïque absidiale de l'église Santa Pudenziana à Rome.....	43
JANINE BALTŲ	
Le rinceau d'acanthé à fond noir dans la mosaïque syrienne : l'exemple de Mariamin.....	73
JEAN-CHARLES BALTŲ	
Une « nouvelle » dédicace apaméenne à Cn. Marcius Rustius Rufinus.....	89
GRAŻYNA BĄKOWSKA-CZERNER	
Aphrodite in Egypt. Images of the goddess from Marina el-Alamein.....	97
GIUSEPPINA CAPRIOTTI-VITTOZZI	
Un gruppo scultoreo da Dendera al Museo del Cairo: due fanciulli divini e i due luminari.....	115
RAFAŁ CZERNER	
The peristyle of House H1 in the ancient town at Marina el-Alamein.....	129
KRZYSZTOF DOMŻAŁSKI	
Roman fine pottery from a cellar under Oil-press E.I at Chhim (Lebanon).....	147
PIOTR DYCZEK	
From the history on ancient Rhizon/Risinium: Why the Illyrian King Agron and Queen Teuta came to a bad end and who was Ballaios?.....	157
PAVLOS FLOURENTZOS	
New evidence of the aniconic iconography of Astarte-Aphrodite in Cyprus.....	175
MICHAŁ GAWLIKOWSKI	
Bagatelles épigraphiques.....	183
WŁODZIMIERZ GODLEWSKI	
Mosaic floor from the sanctuary of the EC.II cathedral in Dongola.....	193
TOMASZ GÓRECKI	
Roman ceramic <i>thymiaterion</i> from a Coptic hermitage in Thebes.....	199

TOMASZ HERBICH, HARALD VAN DER OSTEN, IWONA ZYCH Geophysi EC.II cs applied to the investigation of Graeco-Roman coastal towns west of Alexandria: the case of Marina el-Alamein.....	209
MARIA KACZMAREK Human remains from Marina el-Alamein.....	233
ZSOLT KISS Deux fragments de portraits funéraires romains de Deir el-Bahari.....	259
JERZY KOLENDO Zita, une ville oubliée de Tripolitaine.....	267
RENATA KUCHARCZYK Glass medallion in the shape of a lion's head mask.....	277
BARBARA LICHOCKA <i>Delta-epsilon</i> issues of Elagabalus and Severus Alexander.....	287
JOHN LUND Head vases of the Magenta Group from Cyprus.....	325
ADAM ŁAJTAR <i>Divus Probus</i> (?) in a fragmentary building(?) inscription in Latin found in Kato (Nea) Paphos, Cyprus.....	341
ADAM ŁUKASZEWICZ A fish from the sea.....	353
GRZEGORZ MAJCHEREK, IWONA ZYCH The Cretan presence in Marina el-Alamein.....	357
HENRYK MEYZA A mask of ἡγεμῶν θεράπων with ὄγκος(?) from Paphos.....	379
KAROL MYŚLIWIEC L'acquis des fouilles de Tell Atrib pour la connaissance de l'époque ptolémaïque.....	387
JANUSZ A. OSTROWSKI Najwcześniejsza polska wzmianka o sycylijskich <i>antiquitates</i> (with summary in English).....	399
EWDOKSIA PAPUCI-WŁADYKA The contribution of Kraków archaeologists to excavating Nea Paphos, the ancient capital of Cyprus.....	413
ANNA POŁUDNIKIEWICZ “Megarian” bowls from Tell Atrib.....	425
ZOFIA SZTETYŁO Amphoras on Knidian amphoras.....	441
HANNA SZYMAŃSKA Two “armed” terracottas from Athribis.....	451